

वामदेवो गौतमः। अग्निः, सूर्यो वाऽऽपो वा गावो वा घृतस्तुतिर्वा। त्रिष्टुप्, ११ जगती

समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ उदारदुपांशुना सममृतत्वमानट्।

घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥ ४.०५८.०१

समुद्रात्- हृदयसमुद्रात्। समुद्रे हृदीत्यादिश्रुतिभ्यः समुद्रो हृदयं श्रुतौ। मधुमान् ऊर्मिः- मधुरभावनामयतरङ्गः। उदारत्- उद्गच्छति। अंशुना- स्वतेजसा। अमृतत्वम्। समानट्- सम्यक् व्याप्नोति। घृतस्य- परस्य ज्योतिषः। गुह्यम्- रहस्यः। नाम- मन्त्रः। यत्- यः। अस्ति- भवति। स एव। देवानाम्- देवतानाम्। जिह्वा- वाक्। प्रशंसार्ह इति भावः। अथवा दैवैरास्वादनीय इति भावः। अमृतस्य- अमृतत्वस्य। नाभिः- बन्धको भवति ॥१॥

वयं नाम प्र ब्रवामा घृतस्यास्मिन्यज्ञे धारयामा नमोभिः।

उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुःशृङ्गोऽवमीद्वौर एतत् ॥ ४.०५८.०२

वयम्। घृतस्य- परस्य ज्योतिषः। नाम- मन्त्रम्। प्र- प्रकर्षेण। ब्रवाम- वदामः। अस्मिन्- एतस्मिन्। यज्ञे- दाने। देवपूजायाम्। सङ्गतिकरणे। नमोभिः- नमस्कारपूर्वं मन्त्रम्। धारयाम। ब्रह्मा-बृहस्पतिर्हिरण्यगर्भो वा। शस्यमानम्- स्तूयमानम्। शृणवत्- शृणुयात्। चतुःशृङ्गः- शृङ्गचतुष्टयसम्पन्नः। शृङ्गाणि दिशः। गौरः- रोचमानः सूर्यः। अवमीत्- तं मन्त्रमुद्गिरति। साधकस्य हृदि प्रेरयतीति भावः ॥२॥

चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य।

त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति महो देवो मर्त्या आ विवेश ॥ ४.०५८.०३

चत्वारि। शृङ्गा- शृङ्गाणि। तानि दिश एव। अस्य- एतस्य। पादाः। त्रयः।

अन्नप्राणमनोमयकोशसंक्रमणशीलाः। द्वे। शीर्षे- शिरसी। अहश्च रात्रिश्च द्वे शीर्षे। सप्त।

हस्तासः- पाणयः । सप्तहस्ताः सप्तरश्मय एव । त्रिधा बद्धः- भूर्भुवःसुवलोकैर्बद्धः । वृषभः- वर्षकः ।
रोरवीति- गर्जति । मन्त्रानुद्गिरति । साधकस्य हृदि मन्त्रान् प्रेरयति । महः- महान् । देवः- द्योतकः ।
मर्त्यान्- मनुष्यान् । आ विवेश- प्रविवेश । आध्यात्मिके तु सूर्य आत्मेति कारणादत्र
प्रवेशश्रुतिः ॥३॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासौ घृतमन्वविन्दन् ।

इन्द्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्टतक्षुः ॥ ४.०५८.०४

देवासः- सद्भावनामयद्योतनशक्तयः । पणिभिः- लोभभावनैः । गुह्यमानम्- जडोन्मुखभावने गिरौ
मेघे वा बद्धम् । घृतम्- ज्ञानाख्यं ज्योतिः । त्रिधा । गवि- आत्मसूर्यस्य चिद्रश्मौ । हितम्-
निहितम् । अन्वविन्दन्- ज्ञातवन्तो लेभिरे च । तासु द्योतनशक्तिषु । इन्द्रः-
विषयवासनानामिन्द्रियाणामीशनाधिदेवता । एकम्- ज्ञानस्य त्रिप्रणालीष्वेकम् । जजान- ससर्ज ।
सूर्यः- आत्मसूर्यः । एकम् । जजान । वेनात्- अग्नेः सर्वभूतहितक्रतोः । एकम् । स्वधया-
आत्मधारणया । निष्टतक्षुः- ससृजुः ॥४॥

एता अर्षन्ति हृद्यात्समुद्राच्छतव्रजा रिपुणा नावचक्षे ।

घृतस्य धारां अभि चाकशीमि हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम् ॥ ४.०५८.०५

हृद्यात् समुद्रात्- हृदयार्णवात् । एताः- आपो मूलशक्तिधाराः । शतव्रजाः- अनन्तप्रणाल्यः ।
अर्षन्ति- सरन्ति । रिपुणा- शत्रुणा पणिना लोभभावनया । नावचक्षे- न दृष्टा न बद्धा इति भावः ।
घृतस्य- परस्य ज्योतिषः । धाराः । अभि चाकशीमि- अभित आभिमुख्येन वा पश्यामि । आसाम्-
मूलशक्तिधाराणां मध्ये । हिरण्ययो वेतसः- अध्यात्मज्योतिर्विराजते । तत् पश्यामि ॥५॥

सम्यक्प्रवन्ति सरितो न धेना अन्तर्हृदा मनसा पूयमानाः ।

एते अर्षन्त्यूर्मयो घृतस्य मृगा इव क्षिपणोरीषमाणाः ॥ ४.०५८.०६

सरितः- घृताख्यात्मज्योतिर्युक्तमूलशक्तिधाराः । धेनाः- श्रुतिवाचः । न- इव । सम्यक् । स्रवन्ति ।
अन्तर्हृदा- चिदुन्मुखभावनया । मनसा- चित्तेन । पूयमानाः- शोधिताः सरन्ति । घृतस्य-
आत्मज्योतिषः । उर्मयः- तरङ्गाः । एते- इमे । अर्षन्ति- सरन्ति । क्षिपणोः- जिघांसोः ।
ईषमाणाः- पलायमानाः । मृगा इव । ता वृत्राख्यावरणान्निसरन्त्यः स्रवन्ति ॥६॥

सिन्धोरिव प्राध्वने शूघनासो वातप्रमियः पतयन्ति यद्वाः ।

घृतस्य धारा अरुषो न वाजी काष्ठा भिन्दन्मूर्मिभिः पिन्वमानः ॥ ४.०५८.०७

सिन्धोः- नद्याः । शूघनासः- आशुगन्त्र्य आपः । न- इव । वातप्रमियः- वायुवेगाः । यद्वाः-
महत्यः । घृतस्य धाराः- घृताख्यज्ञानप्रकाशधाराः । अरुषः- रोचमानः । वाजी- अश्वः । न- इव ।
काष्ठाः- आवारकाणि । भिन्दन् । पिन्वमानः- वृद्धमुदकमिव । पतयन्ति- सरन्ति ॥७॥

अभि प्रवन्त समनेव योषाः कल्याण्यः स्मर्यमानासो अग्निम् ।

घृतस्य धाराः समिधो नसन्त ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः ॥ ४.०५८.०८

समनेव- सहृदयाः । कल्याण्यः- मङ्गलाः । स्मर्यमानासः- स्मितमुख्यः । योषाः- योषित इव ।
अग्निम्- सर्वभूतहितक्रतुं पावकं प्रति । अभि प्रवन्त- अभिनमयन्ति । समिधः- सम्यगुद्दीपिताः ।
घृतस्य धाराः- ज्ञानप्रकाशधाराः । नसन्त- व्याप्नुवन्ति । जातवेदाः- जातप्रज्ञोग्निः सर्वभूतहितक्रतुः ।
ताः- ज्ञानप्रकाशधाराः । हर्यति- कामयते ॥८॥

कन्या इव वहतुमेतवा उ अज्जिज्जाना अभि चाकशीमि ।

यत्र सोमः सूयते यत्र यज्ञो घृतस्य धारा अभि तत्पवन्ते ॥ ४.०५८.०९

कन्या इव । वहतुं एतवै - विवाहार्थं गन्तुम् । अज्जि अज्जानाः- तेजः प्रकटयन्त्यो गच्छन्ति ।
तथा सरन्तीर्घृतधाराः । अभि चाकशीमि- अभिपश्यामि । यत्र । सोमः- रसः । सूयते- निष्पन्नो
भवति । यत्र । यज्ञः । तत्- तत् स्थानम् । घृतस्य धाराः- ज्ञानप्रकाशधाराः । अभि पवन्ति-
अभिसरन्ति ॥९॥

अभ्यर्षत सुष्टुतिं गव्यमाजिमस्मासु भद्रा द्रविणानि धत्त।

इमं यज्ञं नयत देवता नो घृतस्य धारा मधुमत्पवन्ते ॥ ४.०५८.१०

सुष्टुतिम्- शोभनमन्त्रम्। गव्यमाजिम्- चिद्रश्मिसमूहम्। अभ्यर्षत- अभिगमयत। अस्मासु।

भद्रा- कल्याणीः। द्रविणानि- सम्पदः। धत्त- धारयत। इमम्- एतम्। नः- अस्माकम्। यज्ञम्-

दानं पूजां सङ्गतिकरणम्। देवता- देवताः प्रति। नयत। मधुमत्- मधुराः। घृतस्य धाराः-

ज्योतिर्धाराः। पवन्ते- सरन्ति ॥१०॥

धामन्ते विश्वं भुवनमधि श्रितमन्तः समुद्रे हृद्यन्तरायुषि।

अपामनीके समिथे य आभृतस्तमश्याम मधुमन्तं त ऊर्मिम् ॥ ४.०५८.११

ते- तव। धामन्- धामनि। विश्वम्- सर्वम्। भुवनम्- जगत्। अधि श्रितम्- स्थापितम्। अन्तः

समुद्रे हृद्यन्तरायुषि- प्राणाधारे अन्तर्हृदयसमुद्रे। अपामनीके- मूलशक्तिधारासङ्गे। समिथे-

वृत्रैर्जनिते युद्धे। यः। आभृतः- धृतः। तम्। ते- तव। मधुमन्तम्- मधुरम्। ऊर्मि- तरङ्गम्।

अश्याम- अनुभवेम ॥११॥